

continua la alt nivel studiul limbii române și a altor limbi care au sistem cazual (latină, germană, rusă etc.). În mare parte, înțelegerea ține de anumite asocieri pe care le facem între termenul științific și alte realități.

Competența lingvistică implică aplicarea, adică utilizarea termenului în varii contexte și analiza posibilităților lui de combinare cu alte elemente. Determinanții posibili, îmbinările stabile ce se creează, intersecțiile și interferențele cu alte domenii ale științei, analizate minuțios și individual, conduc spre delimitările necesare ale sensurilor acestui cuvânt și ale simbolurilor, siglelor, abrevierilor respective. Astfel, contextul medical, juridic, educațional va utiliza cuvântul *caz*, dar cu altă semantică, îmbinările de genul *studiu de caz*, *caz de forță majoră*, *caz de boală etc.* se vor distanța de termenul lingvistic, iar numele cazurilor gramaticale se vor completa, la necesitate, cu ablativul, numele cazurilor semantice, analiza prepozițiilor și specificul utilizărilor lor cu anumite forme ale cazurilor gramaticale sau ca suplینitori ai formei gramaticale de caz.

Cultura lingvistică impune integrarea, evaluarea, sinteza rezultată din operațiile intelectuale expuse anterior. Libertatea de a alege un anume termen din serie, de a explica lejer ce înseamnă și de unde vine, în diverse contexte de comunicare, de a-i atribui sensuri figurate inteligibile, de a-l include în îmbinări care pot deveni, cu timpul, îmbinări terminologice stabile sunt manifestări certe ale culturii lingvistice. Dar aceasta nu se poate forma în perioade scurte și trebuie să se sprijine sigur pe alfabetizare și competență.

BIBLIOGRAFIE

1. Cadrul european comun de referință pentru limbi: învățare, predare, evaluare. Chișinău:F.E.P. „Tipogr. Centrală”, 2003.
2. MARZANO, ROBERT J.; PICKERING, DEBRA J. *Building Academic Vocabulary*. Teacher’s manual. USA: Alexandria, Virginia, 2005.
3. VOICULESCU, F., *Paradigma abordării prin competențe*. Alba-Iulia, 2011.

DEONIMIZAREA CA PROCEDEU DE FORMARE A TERMENILOR

*Cartaleanu Tatiana, dr., conf. univ.,
UPS „Ion Creangă” din Chișinău*

CZU: 81’27

Abstract

The article pinpoints a number of aspects pertaining to the constitution of scientific terminology in Romanian based on proper nouns (anthroponyms and toponyms). We list the distinctive marks of proper and common nouns, as well as the changes of paradigm that occur following their transition from one class to another. Three active directions of deonimisation are analysed: conversion of a proper noun to a common one without the application of formative instruments; suffixation of the proper noun, which then becomes a common one; and creation of terminological phrases that include the targeted proper noun, where the determinate is a common noun, while the determiner is a proper one. We also discuss how students may learn and actively use such scientific terminology.

Key-words: Terminological phrases, common nouns, proper nouns, deonimisation.

Clasificarea substantivelor în comune și proprii este destul de convențională și ține de semantica lor: „în funcție de natura obiectelor pe care le au ca termen referențial, substantivele se grupează în diferite clase semantice relativ omogene, chiar dacă nu în mod tranșant delimitate și delimitabile, între care intervin și unele deosebiri de natură morfologică și sintactică” [3, p. 39], iar gramatical, singurul indiciu cert al numelui propriu este „absența categoriei de determinare” [7, p. 229]. Încercările de a defini aria fiecăreia dintre aceste clase semantice se lovesc fie de imposibilitatea de a le cuprinde pe toate în câteva criterii relevante, fie de faptul că „funcția specifică a numelor proprii: denominația prin identificare și individualizare, se opune celei a numelor comune: desemnarea prin generalizare” [Idem, p. 1]. Singurul indiciu cert al

apartenenței la clasa substantivelor proprii, pentru cel care citește un text scris în limba română, este ortografierea lui cu majusculă în interiorul enunțului; pentru cel care scrie, operația intelectuală este inversă.

Substantivele comune „au un sens lexical stabil, unic pentru toți vorbitorii limbii și traductibil într-o altă limbă”, pe când cele proprii „sunt semne lingvistice cu structura și funcționarea simplificată”; ele „nu au sens, ci numai **denotat și semnificație**” [3, p. 42]. Această distincție este relevantă în funcție de situația de comunicare, pentru că îi permite fiecărui vorbitor să-i atribuie unui substantiv propriu semnificația înțeleasă de cei cărora li se adresează.

Iar cum aceste clase de substantive se întrepătrund, unele dintre lexeme se regăsesc în ambele (*bursuc* – substantiv comun, faunonim, și *Bursuc* – substantiv propriu, nume de familie, toponim, poreclă de animal sau de persoană etc.) și se atestă o mișcare de du-te-vino între ele: substantivele comune sunt frecvent invitate să devină proprii, desemnând realități care „trebuie să poarte un nume”, iar substantivelor proprii li se atribuie, de comun acord, un sens care le transferă în categoria celor comune. Procedura este diferită, deoarece substantivul comun, devenind propriu, se debarasează de majoritatea semnelor din sensul său structural cunoscut, pe când substantivul propriu, devenind comun, primește un sens structural construit artificial, dar perfect motivat prin referentul original.

Pentru a repera cu exactitate ce se întâmplă în cadrul acestui „proces metabolic” polivalent, lingviștii operează cu termeni specifici: *apelativizare*, *deonimie* (trecerea numelor comune în nume proprii), *antonomază* (utilizarea numelor proprii în locul celor comune) [2, p. 85] ș.a.

Deși *deonimia* – trecerea substantivului propriu în comun – este un fenomen rar pe terenul limbii române, ea este bine reprezentată în lexicul internațional, de unde unitățile lexicale sunt preluate masiv și în limba noastră, fiindcă deseori obiectele și noțiunile se împrumută împreună cu denumirile lor. Acest împrumut este perfect legal și deosebit de actual în raport cu terminologia unor domenii ale științei, culturii sau producției, căci globalizarea pe toate fronturile implică iminent internaționalizarea lexicului, care se alimentează atât din limbile clasice, cum sunt latina și greaca, cât și din limbile moderne, printre care engleza este, pentru moment, cel mai generos donator. „În mod obișnuit, deonomasticele se regăsesc în terminologie dar, prin lexicalizare, și-au lărgit semnificația și au pătruns în limbajul usual” [5, p. 138].

De exemplu, substantivul propriu *Ampèr* este identificat în *Dicționarul Enciclopedic* prin „*Ampèr, André Marie* (1775-1836). Fizician și matematician francez”, după care se descrie rezumativ aportul acestuia la cercetările din domeniile numite: „A descoperit (1827) legea interacțiunii curenților electrici cu câmpul magnetic și a emis ipoteza curenților moleculari pentru explicarea magnetismului corpurilor feromagnetice; unul dintre întemeietorii electromagnetismului.” În același dicționar, termenul științific *amper* este deja marcat ca *substantiv masculin*, format de la *Ampèr*: „Unitate de măsură pentru intensitatea curentului electric (simbol: A), egală cu intensitatea constantă a curentului care, trecând prin două conductoare rectilinii și paralele de lungime infinită și de secțiune circulară neglijabilă și aflate în vid la depărtarea de un metru unul de celălalt, produce între aceste conductoare o forță de $2 \cdot 10^{-7}$ newtoni pe fiecare metru de lungime” [2, p. 65]. Tot aici sunt prezentate și derivatele sale: *amperaj*, *ampermetru*, *amperoră*, *amperometru*, *amperspiră*. Firește că aceste substantive comune se vor comporta în mod diferit în diferite limbi de adopție, însă cuvântul rămâne de origine franceză, iar conversiunea *Ampèr* – *amper* s-a produs pe terenul acestei limbi. Este crucial pentru definiția enciclopedică – și, de fapt, pentru orice asemenea situație de deonimizare – să se facă văzută legătura dintre numele propriu și cel comun, dar această cerință nu mai este

valabilă în dicționarul explicativ, care vine cu o definiție lexicografică: „Unitate de măsură a intensității curentului electric”, iar etimologic raportează cuvântul la substantivul comun din limba franceză. Întrebarea de natură pur didactică pe care o formulăm aici este dacă elevul care studiază fizica trebuie să cunoască etimologia termenilor cu care operează și cât de important, pentru competențele specifice ale disciplinei, este relaționarea termenului nou cu numele savantului (care, și el, poate fi un nume auzit pentru prima dată). Curriculumul 2019 la fizică stipulează, printre competențele specifice: „3.2. Definierea mărimilor fizice și a unităților de măsură: intensitatea curentului electric, amperul (s.n.), tensiunea electrică, voltul, rezistența electrică, ohmul, rezistivitatea, lucrul și puterea curentului electric, kW•h.” [1, p. 22] și enumeră imediat “Elemente noi de limbaj specific disciplinei: curent electric continuu, sensul curentului electric, intensitatea curentului electric, tensiune electrică, rezistență electrică, rezistor, reostat, rezistivitate, legea lui Ohm pentru o porțiune de circuit, putere, legea lui Joule, amper (s.n.), volt, ohm, kW•h, ampermetru (s.n.), voltmetru, multimetru, conexiunea conductoarelor (în serie, în paralel), *tensiunea electromotoare, *legea lui Ohm pentru un circuit întreg” [Idem, p. 23]. Manualul școlar pentru clasa a VIII-a prezintă portretul și câteva date despre A. M. Ampère, dar lasă pe seama profesorului alte explicații.

Numele savanților poate participa în structura unei sintagme terminologice alcătuite *in memoriam*. Astfel s-a procedat cu substantivul propriu *Pascal* (numele lui Blaise Pascal, 1603-1662), utilizat la câteva secole după trecerea lui în neființă pentru a desemna (1) o unitate de măsură a presiunii și (2) un limbaj de programare. Pentru primul cuvânt, atestat în 1935, explicația rezidă în cercetările pe care savantul le-a efectuat asupra vidului și presiunii atmosferice; cel de-al doilea “este atestat în franceză în 1969: numele lui Pascal i-a fost dat pentru că, în jurul anului 1642, el a construit o mașină de calculat pentru a-și ajuta tatăl, funcționar la serviciul de impozite, mașină care a fost numită *pascalină*” [6, p. 198].

Mecanismul apelativizării funcționează conform unuia din cele trei scenarii posibile:

1. **Transferul în cadrul clasei substantivului**

Substantivul propriu devine comun în forma sa gramaticală neschimbată, raliindu-se la un model de declinare adecvat și comportându-se ca atare. În virtutea deonimizării, se renunță la ideea unei singure forme gramaticale, numele este determinat de articol, cuvântul își schimbă forma de număr și începe să se comporte la fel ca alte substantive comune identice.

Fenomenul se atestă deja în limbile antice, unde este cunoscută figura retorică *antonomază* și de unde avem exemplele clasice *mecenat*, *meandru*, *mentor*, *amfitrion* etc., dar ia amploare în cele moderne. Comerțul și schimburile culturale alimentează circulația cuvintelor ce desemnează obiecte de cultură materială (*olandă*, *sandviș*, *panama*, *colonie*, *goblen*, *coniac*, *șampanie*), iar dezvoltarea științei și educația instituționalizată – a terminologiei științifice internaționale, în cadrul căreia cuvintele noi sunt formate în baza unor antroponime sau toponime remarcabile (*faună*, *floră*, *atlas*, *ocean*, *barem*, *ecou*, *mercur*, *aldin*, *tantal*, *triton* etc.). Aici e la putere metafora, prin intermediul căreia numele propriu simbolic dezvoltă un sens figurat, acestuia i se atribuie un referent, iar utilizarea articolului substantival (hotărât și nehotărât) contribuie plener la naturalizarea noului lexem.

În epoci mai noi, este vorba despre unitățile de măsură (*ohm*, *volt*, *watt*, *joule*), ale căror nume au fost stabilite de către savanți sau instituții și oficializate. Comportamentul gramatical al noului substantiv este pe deplin dictat de forma sa fonetică sau grafică – și aici *volt* sau *amper* se simt mai în largul lor decât *joule*, care necesită transcriere fonetică [pronunțat: *jul*] și a cărui formă de plural este *jouli*.

2. Derivarea cu sufix în cadrul clasei substantivului

Și acest model este cunoscut din limbile clasice, unde antroponimele sau toponimele serveau pentru formarea apelativelor. Definitoriu aici este sensul sufixului: *panică* – de la numele zeului *Pan*; *filipică* – de la discursurile lui Demostene împotriva regelui *Filip* al Macedoniei; *pergament* – de la numele orașului Pergam etc. De regulă, un nume propriu nu devine bază de derivare pentru multe nume comune, dar primul derivat poate alimenta altele: *marochin* – de la *Maroc*; *marochinărie* – de la *marochin*. În legătură cu ultimul, observăm că sinonimul său învechit era *cordovan*, un alt deonim format de la numele orașului spaniol *Cordoba/Cordova*. O anumită categorie de substantive proprii devenite comune primesc un sufix formativ care le dă o alură de adjectiv, dar adjectivul se substantivizează cu ușurință: câinele originar de la mănăstirea *Saint Bernard* devine *bernardin*; cel de la Pekin (alias Beijing) se numește *pechinez*; cel din Dalmația este *dalmațian*.

În limbile moderne substantivul propriu este utilizat de către specialiștii din diferite domenii pentru formarea unui alt substantiv, comun – de regulă, termen. Aici exemplele cele mai relevante țin de istoria denominării elementelor chimice noi – un capitol de semiotică, semasiologie, etimologie și gramatică universală – pentru că în numele pe care cei învestiți cu drept de decizie îl aleg trebuie să se reflecte și esența noului element, și anumite aspecte ale descoperirii lui. Altă dată prin procedura nominalizării urmează să se aducă un omagiu savanților care au participat la cercetare. Pentru fiecare dintre elementele ce au completat liniile și coloanele *Tabelului periodic al elementelor chimice* există o istorie ce relatează procedura de nominalizare și, de fapt, majoritatea acestora lasă să se întrevadă substantivul propriu de start: *americium* – America, *polonium* – Polonia, *plutonium* – Pluton, *neptunium* – Neptun, *einsteinium* – Einstein, *californium* – California, *copernicium* – Copernic, *europium* – Europa, *fermium* – Fermi, *francium* – Franța, *mendelevium* – Mendeleev, *scandium* – Scandinavia, *niobium* – Niobe, *gallium* – Galia, *nobelium* – Nobel etc. Vom cita un exemplu relevant pentru *tenesinium*: “**Unuseptiu**. Elementul 117 este cea mai nouă adăugire la tabelul periodic când scriu cartea de față, în 2010; chiar dacă acest nume este doar temporar, îi iubesc rădăcinile latinești (1-1-7). Unuseptiul a umplut o gaură pe rândul șapte, cel mai de jos rând al tabelului, și l-a completat. Între timp, “unuseptiul” a și primit un nume oficial, în noiembrie 2016: *tenesinium* (după statul american Tennessee), cu simbolul chimic Ts.” [4, p. 478].

3. Constituirea unei sintagme terminologice cu includerea substantivului propriu

Substantivul propriu își păstrează statutul și referențialul într-o sintagmă ce actualizează un raport atributiv sau atributiv-circumstanțial cu un substantiv comun regent: *teorema lui Pithagora*, *legea lui Ohm*, *școala de la Palo Alto*, *ceramica de Corund*, *curba lui Gauss* etc. Uneori raportul din atributiv devine apozitiv: *boala Bazedov*, *bucla Korbut*, *legea Sapir-Worf*, *cultura Cucuteni*, *herpes Zoster* etc.

Aici substantivul propriu este, preponderent, numele persoanei/persoanelor care au făcut descoperirea respectivă, i-au dat haină verbală și statutul științific necesar și au brevetat-o sau cărora li se atribuie întâietatea în acest domeniu; rareori, substantivul propriu numește locul în care a luat naștere ideea sau s-a făcut descoperirea. Un număr mare de asemenea sintagme terminologice îl alcătuiesc cele din domeniul științei și artei, păstrând astfel pentru eternitate numele savanților care au observat fenomenele, le-au descris și și-au făcut publice descoperirile: anumite legi (*legea lui Pascal*, *legea lui Ohm*, *legea lui Arhimede*, *legea lui Newton* etc.), maladii (*boala Lyme*, *boala Alzheimer*, *boala Parkinson*, *boala Wilsson* etc.), sindroame (*sindromul lui Diogene*, *sindromul Asperger*, *sindromul Down*, *sindromul Turner* etc.), metode

de cercetare sau de creație (*metoda lui Arhimede, metoda Montessori, metoda lui Stanislavski*). Atâta timp cât se ortografiază cu majusculă, numele propriu nu se supune deonimării; atunci când procedura apelativizării se încheie, substantivul propriu devine bază pentru un derivat comun: *parkinsonism, parkinsonian; pasteurizare, pasteurella, pasteureloză*.

Frecvent, numele propriu din sintagme cu același termen regent participă la delimitarea unor unități de măsură în diferite sisteme: temperatura după *scala Celsius, Kelvin* sau *Fahrenheit*; intensitatea cutremurelor după *scara Mercalli* sau *scara Richter*.

Un grup reprezentativ de asemenea sintagme (substantiv comun însoțit de o apozitie exprimată prin substantiv propriu) îl constituie termenii din domeniul industriei alimentare, unde substantivul propriu poate numi inventatorul / autorul rețetei (*tortul Sacher*), dar deseori numele este cel căruia i-a fost dedicat produsul (*prăjitura Pavlova, prăjitura Greta Garbo, tortul Napoleon*) și legătura ține de metafore sau chiar de fabulații.

Comarate între ele, substantivul propriu original și apelativul format în baza lui păstrează câteva trăsături comune, dar cuvântul nou nu rămâne un termen de enciclopedie, cu un sens special și îngust, ci se înscrie în sistemul limbii și se comportă analogic după un model paradigmatic adecvat formei sale. Bogăția de sens pe care o dezvoltă ulterior substantivele proprii nu vine din sfera denotatului, pentru că ele sunt preponderent monosemantice, iar conotațiile se adaugă pe parcurs: cu cât mai largă este informația de care dispunem despre referent, cu atât mai multe asociații pot construi vorbitorii în baza lor. Este suficient ca substantivul propriu să se desprindă de ceea ce numește în realitate (acest obiect unic desemnat cu acest nume unic) și să devină generalizator pentru o clasă de obiecte similare, omogene, că i se deschide calea spre apelativizare. Unele substantive proprii de origine străină se naturalizează definitiv: inițial se numesc *adidași* doar pantofii de marca *Adidas*, iar prin extindere orice pantofi pentru sport cu același design se vor numi *adidași*. Fenomenul nu este global: alți producători de pantofi de sport ar putea să nu se bucure de aceeași recunoaștere și acest lucru nu neapărat depinde de calitatea produsului, ci deseori doar de înțâietatea pe piață.

Cercul de vorbitori care lansează apelativul poate să țină de domeniul strict specializat al sferei științifice, dar și al publicității, marketingului, mass-mediei. Pentru adaptarea și acceptarea cuvântului nou se face abstracție de caracteristicile denotatului și se formează o noțiune nouă, legată într-un oarecare fel de numele propriu primar, dar cunoașterea de către vorbitori a denotatului este o condiție a trecerii lejere dintr-o categorie în alta. În acest scop, manualele școlare care introduc în vocabularul elevilor termenii științifici de acest tip ar trebui să găsească loc pentru explicarea originii lor, chiar dacă etimologizarea termenilor nu se regăsește printre obiectivele predării disciplinei date.

BIBLIOGRAFIE

1. Curriculum național. Aria curriculară matematică și științe. Fizică. Cl. VI-IX. Chișinău, 2019. https://mecc.gov.md/sites/default/files/fizica_gim_naziu_ro.pdf
2. *Dicționar enciclopedic*. Vol. I, A-G. București: Editura Enciclopedică, 1993.
3. IRIMIA, D. *Gramatica limbii române*. Iași: Polirom, 1997.
4. KEN, S. *Lingura care dispare: Și alte povești adevărate de nebunie, dragoste și istorie a unei lumi din tabelul periodic al elementelor*. București: Publica, 2019.
5. RĂILEANU, V. Deantroponime substantive. *Colocviul științific național: Lecturi în memoriam acad. Silviu BEREJAN* (ediția a 3-a) / Acad. de Științe a Moldovei, Inst. de Filologie; coord.: Eugenia Mincu. Chișinău: Pro Libra, 2017 (Tipogr. „Tipocart Print”).
6. SALA, M. *Aventurile unor cuvinte românești*. Volumul I. Ediția a 2-a. București: Univers Enciclopedic, 2006.
7. TOMESCU, D. *Gramatica numelor proprii în limba română*. București: Editura ALL EDUCAȚIONAL, 1998.